

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Тетяна Олександрівна Безщасна,
здобувачка
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 341.21

СКЛАДНІ ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті зроблено правовий аналіз правового статусу суб'єктів міжнародного права. Системно розглянуто різні класифікації суб'єктів міжнародного права. Окрема увага приділяється державі як головному учаснику міжнародних правовідносин та її правосуб'єктності. Досліджено участь складних держав, зокрема федерацій та їх суб'єктів, у міжнародних відносинах.

Ключеві слова: міжнародне право, міжнародні правовідносини, суб'єкти міжнародних правовідносин, держава як учасник міжнародних правовідносин, міжнародна правосуб'єктність, федерація, суб'єкти федерації.

Міжнародне право сьогодні є дуже динамічною системою, зміни у якій більшою мірою зумовлені участю у відповідних правовідносинах різних суб'єктів. Питання суб'єктів міжнародного права, їх участі у міжнародних правовідносинах віддавна є предметом гострих дискусій [1, с. 90-91]. При цьому одним з найбільш дискусійних залишається питання участі частин держав і державних утворень у міжнародних правовідносинах.

Метою статті є аналіз і систематизація джерел права й поглядів учених щодо участі складних держав у міжнародних правовідносинах.

Загальні теоретичні питання міжнародної правосуб'єктності досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як: М. В. Буроменський, Г. М. Вельямінов, К. А. Бекашев, П. Н. Бірюков, М. О. Баймуротов, Г. В. Ігнатенко, Л. А. Моджорян, О. В. Тарасов, Г. І. Тункін, Д. Анцілотті, А. Фердросс та ін.

Поняття суб'єкта є одним із ключових у теорії права. Суб'єкти правовідносин – це індивідуальні чи колективні учасники правовідносин, які використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності [2, с. 90].

Суб'єктами міжнародних правовідносин виступають їх учасники, правовий стан яких врегульований нормами міжнародного права, які наділені «юридичною незалежністю і здатністю самостійно здійснювати права і обов'язки, що встановлені даними нормами» [3, с. 28].

Слід зазначити, що не всі суб'єкти міжнародного права мають однакову юридичну незалежність і здатність самостійно здійснювати права і обов'язки. Так, на думку В. М. Лисик, суб'єктам міжнародного права притаманні елементи міжнародної правосуб'єктності: здатність володіти і здійснювати міжнародні права і обов'язки, створювати норми міжнародного права і нести відповідальність за їхнє порушення [4, с. 72]. Учений вказує на те, що суб'єкт міжнародних правовідносин може і не володіти всіма елементами правосуб'єктності, але при цьому може брати участь в окремих міжнародних правовідносинах, здебільшого за допомогою інших суб'єктів міжнародного права. До таких суб'єктів можна віднести фізичних осіб, юридичних осіб, певні державні утворення.

Досі залишається дискусійним питання про види суб'єктів міжнародного права.

Так, деякі автори початку ХХ ст. ділили суб'єктів міжнародного права на опосередкованих й неопосередкованих [5, с. 115-116]. До опосередкованих суб'єктів міжнародного права О. М. Стоянов відносив не тільки держави, але й уряди [6, с. 279]. Цікаве також зауваження М. М. Голубева про те, що в міжнародному праві окремих підданий піднімається іноді до опосередкованого суб'єкта [7, с. 8]. Якщо другими виступали держави, то першими могли бути різні учасники міжнародних відносин, наприклад, дипломати, юридичні та фізичні особи.

До середини ХХ ст. переважала думка про держави як про виключні суб'єкти міжнародного права. Після Другої світової війни офіційно визнається міжнародна правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій, а згодом – народів, що виборюють свою незалежність. Невизначеним залишається питання про визнання суб'єктом міжнародного права фізичних і юридичних осіб, неурядових міжнародних організацій та інших державних утворень.

Отже, держава як суб'єкт міжнародних правовідносин посідає одне із перших й головних місць серед інших учасників міжнародного права.

Як стверджують науковці, міжнародне право виникло у зв'язку з необхідністю врегулювати окремі аспекти взаємовідносин між державами, які надалі продовжують залишатись основними суб'єктами міжнародного права [4, с. 73]. Причинами цього є наступне: по-перше, тому що держава наділена суверенітетом і над нею немає будь-якої організації політичної влади,

і вона на рівних юридичних підставах вступає у взаємовідносини з іншими державами. Саме держави в переважній більшості випадків є і творцями, і гарантами норм міжнародного права, які регулюють міжнародні відносини; по-друге, держави володіють універсальною правоздатністю, яка не має обмежень за предметом правового регулювання і часом, що відрізняє їх від інших суб'єктів міжнародного права.

Проте, незважаючи на те, що держави залишаються первинними й основними суб'єктами міжнародного права, їх участь у відповідних правовідносинах зазнала певних змін. Такі зміни зумовлені змінами у складі територій, багатонаціональністю населення, виробничою специфікою регіонів, що впливають на форму державного устрою і виникнення складних держав.

Держави як суб'єкти міжнародного права можуть бути за формою устрою простими (унітарними) або складними (союзними).

Унітарні держави (Італія, Угорщина, Україна, Франція та ін.) беруть участь у міжнародних відносинах як єдине політико-правове утворення. Права й обов'язки суб'єкта міжнародного права реалізуються вищими органами законодавчої, виконавчої та судової влади унітарної держави.

Найбільш розповсюдженою формою складних держав є насамперед федерація (США, Німеччина, Австрія, Російська Федерація та ін). Федерація – це союзна держава, що складається з державних утворень, що мають певну юридичну і політичну незалежність [8, с. 522]. Федерація складається з республік, штатів, земель, кантонів та інших за найменуванням одиниць, що мають певну самостійність. Це виражається в наявності власних законодавчих, виконавчих і судових органів влади суб'єктів федерації, що мають компетенцію у межах, визначених федеральною конституцією.

Слід відмітити, що будь-які державні утворення, з яких складається федерація, мають юридичну, політичну незалежність, певну самостійність. Інтерес становить ступінь такої незалежності й самостійності, оскільки саме ці ознаки визначають можливість таких державних утворень стати учасником міжнародних відносин.

У науці міжнародного права існує багато поглядів щодо участі федерації і її суб'єктів у міжнародних відносинах.

Малколм Н. Шоу зазначає, що федеративна держава, звісно, є повноцінним суб'єктом міжнародного права, але питання правосуб'єктності суб'єктів федерації на міжнародному рівні може бути визначено в світлі конституції відповідної держави та її державної практики [9, с. 218].

Радянські правники стверджували, що тільки федерація в цілому може виступати на міжнародній арені як єдиний суб'єкт, члени федерацій не мають права самостійно проводити зовнішні зносини, а отже, не є суб'єктами міжнародного права [10, с. 168]. Хоча, не зважаючи на таку доволі категоричну позицію, допускали, що винятком є Радянський Союз, який виступає «федерацією іншого роду» [10, с. 168] і має особливий устрій. Але треба

зазначити, що авторитарний політичний режим виключав наявність реального суверенітету суб'єктів, хоча відповідно до положень Конституції СРСР у Радянському Союзі суверенними були як федерація в цілому, так і її союзні республіки. Справді, Українська Радянська Соціалістична Республіка як суб'єкт федерації СРСР стала учасником багатьох міжнародних угод, серед яких Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р., Європейська рамкова конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами та владою 1980 р. та ін.

Відповідно до правової позиції деяких російських учених, члени федерації зберігають певну внутрішньодержавну самостійність, але, як правило, не мають конституційного права самостійно брати участь у зовнішніх зносинах, і як наслідок, не є суб'єктами міжнародного права [11, с. 186]. Виходячи з вказаного, тільки федерація в цілому виступає на міжнародній арені як єдиний суб'єкт міжнародного права. Прикладом цього виступає Російська Федерація — федеративна держава, що складається із республік, областей, міст федеративного значення, автономної області й автономних округів, які в свою чергу можуть мати міжнародні і зовнішньоекономічні зв'язки з суб'єктами іноземних держав, а також брати участь у діяльності міжнародних організацій, але у межах органів, спеціально створених для цієї мети [11, с. 189]. Але й це твердження російських юристів не завжди відповідає дійсності.

Наразі відбувається трансформація поглядів російських учених на поділ предметів відання і повноважень суб'єктів федерації шляхом звуження їх міжнародної правосуб'єктності та посилення контролю та координації з центру задля підтримки стійкості усієї федеративної системи.

М. О. Баймуратов вважає, що державні утворення, які складають федеративну державу і мають свій адміністративно-територіальний поділ, наділені певною самостійністю. Водночас самостійність суб'єктів федерації не дає їм права визнаватися суб'єктами міжнародного права. Це пояснюється тим, що суб'єкти федерації не є державами у повному значенні, оскільки вони: не мають суверенітету; не мають права сецесії — права одностороннього виходу з федерації; юридично позбавлені права самостійної участі в міжнародних відносинах. Але при цьому вчений допускає, що державні утворення, що входять до федерації, можуть мати більший або менший ступінь правосуб'єктності (укладання міжнародних угод; відкриття представництв в інших державах; участь у діяльності міжнародних міждержавних організацій макро- і субрегіонального характеру), що перш за все залежить від виду федерації: територіальні федерації встановлюють менший обсяг правоздатності, національні — більший [12, с. 108-109].

Інші представники української доктрини міжнародного права вбачають можливість надання суб'єктам федерації права участі у міжнародних правовідносинах, але при цьому наділяючи її статусом похідного суб'єкта міжнародного права [4, с. 34]. Таку ж позицію висловлює і російський дослідник

Нефедов Б. І., зазначаючи, що за певних умов суб'єкти федерації можуть мати обмежену правосуб'єктність, бути похідними суб'єктами міжнародного права. Але при цьому додає, що правосуб'єктність похідних суб'єктів міжнародного права не ідентична міжнародній правосуб'єктності держав, оскільки не походить із державного суверенітету [13].

Слід також звернутись до інших джерел права, зокрема до Конституції деяких федеративних держав. Так, відповідно до ст. 1 Конституції США [14], жоден штат не має права вступати у будь-яку угоду, союз чи конфедерацію, видавати каперські свідоцтва, карбувати монету, випускати кредитні папери, дозволяти сплачувати борги будь-чим, окрім срібних і золотих монет, ухвалювати законопроекти про покарання без суду, видавати закони зі зворотною чинністю або закони, що порушують зобов'язання за контрактами, або ж надавати будь-які аристократичні титули. Крім цього, у Конституції закріплюється, що жоден штат не має права без дозволу Конгресу установлювати збори чи мита на ввіз і вивіз, за винятком тих, що конче потрібні для виконання його інспекційних законів; зиск з усіх мит і зборів, накладених будь-яким штатом на ввіз і вивіз, має передаватися скарбниці Сполучених Штатів, і всі відповідні закони підлягають перегляду і контролю Конгресом.

Також певні обмеження правосуб'єктності штатів стосуються й зовнішніх правовідносин. Наприклад, жоден штат не має права без згоди Конгресу накладати мита на тоннаж, утримувати військо чи військові судна у мирні часи, вступати у будь-які угоди чи договори з іншим штатом або з чужоземними державами, вступати у війну, крім тих випадків, коли на нього вчинено напад, або випадків такої очевидної загрози, що не терпить зволікання.

Звернімося до Конституції однієї із європейських держав, Німеччини [15, с. 192]. Стаття 31 Конституції Німеччини закріплює перевагу федерального права над правом земель. У ст. 32 (1) Конституції Німеччини обмежується право земель на підтримання відносин з іноземними державами. Будь-яке укладення договору, що зачіпає особливе становище якої-небудь землі, тою мірою, якою вони володіють законодавчою компетенцією, землі можуть укладати договори з іноземними державами, але виключно за згодою Федерального уряду.

Також слід звернути увагу на ст. 37 (1) Конституції Німеччини, яка вказує, що у разі якщо земля не виконує покладених на неї Основним Законом або іншим федеральним законом федеральних обов'язків, Федеральний уряд з відома Бундесрата може вжити необхідних заходів, щоб у порядку федерального примусу спонукати землю до виконання своїх обов'язків. Для проведення таких заходів федерального примусу Федеральний уряд або його уповноважений мають право давати вказівки всім землям і їх установам.

Отже, участь федеративних держав у міжнародних правовідносинах не викликає сумніву. Федерація є державою, первинним суб'єктом міжнародного права з усіма належними ознаками. Такими ознаками є: держав-

ний суверенітет як фундаментальна основа її характеристики, що у свою чергу являє собою передумову для прояву міжнародної правосуб'єктності держави, публічна влада, певна територія, постійне населення, здатність вступати у рівноправні міжнародні відносини, здатність нести міжнародну відповідальність за правопорушення, здатність брати участь у створенні норм міжнародного права, а також здатність виконувати свої міжнародні зобов'язання, здатність здійснювати примус стосовно порушників міжнародного правопорядку, зв'язаність держави міжнародним правопорядком і систематичне дотримання норм міжнародного права.

Що ж до суб'єктів федерацій, то і в теорії, і на практиці немає єдиного погляду на визнання за такими державними утвореннями статусу суб'єкта міжнародного права. Сьогодні у світі існує більше 20 федеративних держав, в яких обсяг міжнародної праводієздатності суб'єктів коливається від володіння правом укладати міжнародні договори або угоди з дуже обмеженого кола питань з аналогічними або нижчими суб'єктами інших держав під контролем федеральних урядів, до заборони на будь-яку зовнішньополітичну діяльність взагалі.

Але слід підкреслити, що підставами для залучення суб'єктів федерації до міжнародних відносин є і здатність укладати міжнародні договори, і самостійна участь у міжнародних організаціях, і можливість нести відповідальність за міжнародними зобов'язаннями. Але при цьому всі вказані правомочності залежать від держави як первинного суб'єкта права. І саме вона наділяє суб'єкта федерації відповідним обсягом правоздатності, який він як суб'єкт, що знаходиться під юрисдикцією такої держави, має право здійснювати.

Список літератури: 1. Таубе М. А. Учения о субъекте международного права в русской юридической литературе / М. А. Таубе // Известия МИД. — 1914. — Кн. 3. — С. 90-91. 2. Скакун О. Ф. Теория державы и права : учебник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. — Х. : Консум, 2004. — 656 с. 3. Тимченко Л. Д. Международное право : учебник / Л. Д. Тимченко. — Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 1999. — 528 с. 4. Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич та ін. ; за ред. В. М. Репецького. — 2-е вид., стер. — К.: Знання, 2012. — 437 с. 5. Право народов и дипломатия : рукопись. — Х., 1844. — С. 115-116, 186. 6. Стоянов А. Н. Очерки истории и догматики международного права / А. Н. Стоянов. — Х., 1878. 7. Голубев Н. Н. Заметки по некоторым вопросам международного права / Н. Н. Голубев // Юридические записки, 1914. — Т. 7. — Вып. 19—22. 8. Словарь иностранных слов. — 13-е изд., стереотип. — М. : Рус. яз., 1986. — 608 с. 9. Shaw M. International Law. 6th ed. — Cambridge University Press, 2008. 10. Курс международного права: 7 т. — Т. 1. Понятие, предмет и система международного права / Ю. А. Баскин, Н. Б. Крылов, Д. Б. Левин и др. — М. : Наука, 1989. — 360 с. 11. Международное публичное право : учебник для бакалавров / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Д. К. Бякешев [и др.] ; отв. ред. К. А. Бекашев. — 5-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект, 2013. — 1000 с. 12. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право / М. О. Баймуратов. — Х. : Одіссей, 2008. — 704 с. 13. Нефедов Б. И. Соотношение международного и внутригосударственного права: проблема формирования межсистемных образований : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Б. И. Нефедов. — М., 2012. — 25 с. 14. Конституция США. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnstUS.htm>. 15. Основной Закон Федеративной Республики Германии // Конституции государств Европейского Союза. — М. : Изд. гр. НОРМА-ИНФРА. — 1999. — 802 с.

СЛОЖНЫЕ ГОСУДАРСТВА КАК СУБЪЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Бессчастная Т. А.

В статье осуществляется правовой анализ правового статуса субъектов международного права. Системно рассматриваются различные классификации субъектов международного права. Отдельное внимание уделяется государству как главному участнику международных правоотношений и его правосубъектности. Исследуется участие сложных государств, в частности федераций и их субъектов в международных отношениях. Анализируются субъекты федерации как потенциальные участники международных правоотношений.

Ключевые слова: международное право, международные правоотношения, субъекты международных правоотношений, государство как участник международных правоотношений, международная правосубъектность, федерация, субъекты федерации.

COMPOUND STATES AS SUBJECTS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Bezschasna T. A.

The article is carried out legal analysis of the legal status of subjects of international law. Systematically discusses the classification of subjects of international law. Special attention is paid to the state as the main participant of international legal relations and legal status. Investigates the difficult part of States, in particular federations and their actors in international relations. Separate attention is paid to the subjects of the Federation as a potential participants in international relations.

Key words: international law, international legal relations, the subjects of international relations, the state as a participant in international relations, the international legal personality, the Federation, the subjects of the Federation.

Надійшла до редколегії 10.09.2014 р.